

Barbara Smolińska-Theiss

Katedra Pedagogiki Społecznej

Akademia Pedagogiki Specjalnej w Warszawie

Recenzja pracy doktorskiej mgra Łukasza Tomczyka *Siły społeczne w procesie włączania cyfrowego osób starszych (na przykładzie projektu „Polska Cyfrowa Równych Szans”),* napisanej pod kierunkiem dr hab. Zofii Szaroty prof UP, Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie 2017, ss. 373

Rozprawa doktorska Pana mgra Łukasza Tomczyka sytuuje się na pograniczu oświaty dorosłych, pedagogiki społecznej i pracy socjalnej. Dotyczy ona bardzo ważnego zjawiska wykluczenia cyfrowego, które traktowane jest jako społeczne zjawisko i edukacyjne wyzwanie współczesności. Szacuje się iż około 12 milionów Polaków ma kłopoty z posługiwaniem się mediami elektronicznymi. Tę grupę tworzą przede wszystkim osoby starsze, słabo wykształcone, mieszkające na wsi. Wieloletnie rozpoznania *Diagnozy Społecznej* pokazują wprawdzie, iż spada liczba seniorów pozbawionych kontaktu z mediami elektronicznymi, nadal jednak częściej niż co piąty Polak w wieku powyżej 65 nie posługuje się komputerem, nie korzysta z sieci internetowej. Brak dostępu do Internetu, brak kompetencji wyklucza te osoby, stawia je poza społeczeństwem informacyjnym, pozbawia statusu e-obywateli. O tym właśnie problemie społeczno-edukacyjnym traktuje rozprawa doktorska Pana Łukasza Tomczyka.

Jest to praca szczególna, wyróżniająca się. Powstała ona jako rezultat badań prowadzonych w ramach grantu Ministerstwa Administracji i Cyfryzacji oraz przy wsparciu Stowarzyszenia *Miasta w Internecie*, które stało się głównym inicjatorem ogólnopolskiego programu *Polska Cyfrowa Równych Szans* (PCRS).

Pan mgr Łukasz Tomczyk wystąpił w tym programie nie tylko jako badacz, ale także jako praktyk- wolontariusz. Połączył badanie z działaniem. Nawiązał zarówno do tradycji polskich badań środowiskowych, jak i do najnowszych wzorów uprawiania nauk pedagogicznych skierowanych na zmianę społeczną. Wykazał się oryginalnością i nowatorstwem, samodzielnością i odwagą budowania nietypowego warsztatu badawczego.

Połączył kompetencje osoby należącej do dobrej krakowskiej szkoły metodologicznej z odpowiednią wrażliwością społeczną i umiejętnościami budowania kapitału społecznego wokół własnych działań i swojego środowiska naukowego.

Przedstawiona do oceny rozprawa doktorska *Siły społeczne w procesie włączania cyfrowego osób starszych (na przykładzie projektu „Polska Cyfrowa Równych Szans”)*, wyróżnia się pod wieloma względami. Jest wnikliwym studium badanego zagadnienia opartym na bogatej literaturze polskiej i zagranicznej. Część tych analiz może wydawać się niezbyt odkrywcza, być może z pewnych fragmentów można by zrezygnować (zob. paragraf 1.2, 2.1). Cenię jednak i szanuję w pracach doktorskich solidne kwerendy pokazujące dynamikę badanego zjawiska, odślaniające różne teorie i perspektywy jego analizy. Potwierdzają one, może tradycyjną, ale sprawdzoną, dobrą szkołę metodologiczną dającą ugruntowane podstawy budowania indywidualnych biografii naukowych.

Lektura recenzowanej pracy daje wiele satysfakcji. Autor nie poprzestaje na wskazaniu ramy teoretycznej, nie zamyka się w obrębie jednej lub kilku wybranych teorii. Szeroko i wnikliwie usiłuje zarysować kontekst swoich poszukiwań, pokazać różne stanowiska, teorie i podejścia do badań nad wykluczeniem cyfrowym osób starszych. Przedstawiony w rozdziale 1, 2 i 3 przegląd różnorodnych badań, raportów, międzynarodowych i polskich diagnoz robi imponujące wrażenie. Pan mgr Łukasz Tomczyk zmierzył się z trudnym zadaniem. Badania na temat społeczeństwa informacyjnego, na temat wykluczenia społecznego, jak również różnorodne międzynarodowe i polskie programy dotyczące aktywizacji społecznej i inkluzji cyfrowej seniorów są bardzo rozbudowane. Wpisują się one w europejskie agendy rozwoju zrównoważonego, określają założenia spójności społecznej, mają odpowiadać długofalowej polityce senioralnej dekretnowanej w nowej Ustawie o osobach starszych i założonemu na lata 2014-2020 rządowemu programowi na rzecz aktywizacji osób starszych.

W tym bardzo obszernym, wnikliwym i kompetentnym stadium literatury (s. 15- 132) Autor nałożył na siebie różne perspektywy. Po pierwsze, pokazał miejsce problematyki gerontologicznej we współczesnej pedagogice i naukowy status badań nad tym zagadnieniem. Po drugie - bardzo umiejętnie połączył model rozwoju społeczeństwa sieciowego z modelem starzenia się w perspektywie aktywności i aktywizacji, konstruowania własnego życia, całościowego rozwoju i uczenia się, aktywnej, dynamicznej starości. Po trzecie - w polu dysonansu między społeczeństwem sieciowym a modelem aktywnej starości umieścił problem ekskluzji i inkluzji cyfrowej seniorów. Taki zabieg wydaje się celowy i uzasadniony.

Głównym pojęciem, którym Autor posłużył się w swoich poszukiwaniach były *kompetencje cyfrowe* obejmujące w tradycyjnym rozumieniu trzy elementy: wiedzę, umiejętności i postawy pozwalające wykorzystywać technologie cyfrowe w różnych obszarach życia (s. 90). W różnorodnych opracowaniach Wspólnoty Europejskiej, jak również w pracach autorskich - pojęcie *kompetencje cyfrowe* jest definiowane i operacjonalizowane różnorako. Przyjmuje się jednak, iż stanowią one bardzo ważną część kompetencji kluczowych, społecznych pozwalających osobom starszym uczestniczyć w społeczeństwie informacyjnym. W badaniach międzynarodowych, jak pokazuje Autor nie tylko określa się miary, wskaźniki, poziom, dynamikę tych kompetencji, ale co ważne, zwraca się uwagę na ich relacyjne powiązanie z wykonywanym zawodem, wykształceniem z relacjami rodzinnymi i towarzyskimi oraz innymi zindywidualizowanymi czynnikami. Kompetencje cyfrowe mają charakter społeczno-kulturowy i instrumentalny, odzwierciedlają realną sytuację każdej osoby.

Ten fragment recenzowanej rozprawy - pokazujący różne miary i poziomy określające kompetencje osób dorosłych, osób starszych, którymi posługuje się OECD, PIAAC, EUROSTAT, a także inne międzynarodowe i polskie agendy, rządowe i pozarządowe - brzmi bardzo erudycyjnie i przekonująco. Autor swobodnie porusza się w szerokim polu między pedagogiką a polityką społeczną. Zna i rozumie wartość i potrzebę europejskich monitoringów dotyczących wykluczenia i spójności społecznej osób starszych. Podkreśla iż braki kompetencyjne w korzystaniu z komputera, z internetu marginalizują seniorów, ograniczają ich dostęp do rynku pracy, do komunikacji społecznej, utrudniają im kontakt z wieloma dobrami i usługami. Wykluczenie cyfrowe – jak dowodzi, oznacza deprecjację społeczną seniorów, spadek ich statusu, a także społeczną etykietę ludzi, którzy nie uczestniczą w świecie wirtualnym, sytuują się także poza światem realnym. Nie są oni e-obywatelami, nie uczestniczą w procesie społecznej komunikacji. Zmienia się ich jakość życia. Na szczęście nie zmieniają się ich prawa i uprawnienia. Szkoda, że Pan mgr Łukasz Tomczyk - z jednej strony - nie rozwinął szerzej wątku praw osób starszych do edukacji medialnej i korzystania z nowych technologii. Z drugiej strony – bardzo szczegółowo pokazał i udokumentował różne programy i działania skierowane na uruchamianie sił społecznych i rozwój kompetencji oraz budowanie kapitału edukacyjnego seniorów.

Uwaga Doktoranta skupiła się na dwóch pytaniach badawczych dotyczących sił społecznych – jaka jest specyfika powstawania i podtrzymywanie sił społecznych w zakresie niwelowania wykluczenia cyfrowego seniorów, oraz jak zmieniają się siły ludzkie, siły społeczne dzięki działaniom wolontariuszy programu Polska Cyfrowa Równych Szans?

Szkoda, że Autor nie sprecyzował i nie zoperacjonalizował dokładniej kategorii *siły społeczne*. W dalszych badaniach empirycznych to tytułowe pojęcie straciło częściowo swoją moc heurystyczną, rozmyło się. Na plan pierwszy w wielu szczegółowych analizach wysunęły się takie pojęcia jak: kapitał ludzki, działanie społeczne, zmiana społeczna, edukacja społeczna (rozumiem, że to trochę uwiedzenie lekturami A.Naumiuk, B.Skrzypczaka). Kategoria *siły społeczne* pojawia się wielokrotnie w tytułach poszczególnych paragrafów, ale nie jest ona zbyt widoczna w analizie treści. (Tytuły nie są najmocniejszą stroną Autora. Niezbyt poprawne wydaje mi się określenie siły społeczne wśród wolontariuszy. Powinno być raczej - jakie siły czyje siły, a nie gdzie one się znajdują)

Bardzo wysoko oceniam warsztat badawczy Pana Łukasza Tomczyka. Świadczy on, jak powiedziałam wyżej, o solidnej szkole i dużych kompetencjach metodologicznych Autora. Połączył on badania ilościowe z jakościowymi. Wykorzystał rzadko stosowane w pedagogice badania fokusowe – wywiady grupowe skierowane na eksplorację badanego zjawiska, a także na doprecyzowanie problemów i narzędzi badawczych. W rezultacie powstał szeroki program badań jakościowych, na który złożyły się: wywiady (częściowo ustrukturuowane) z Liderami Projektu PCRS, wywiady z Koordynatorami zajęć terenowych „Latarników Polskiej Cyfrowej”, wywiady i badania fokusowe z aktywnymi Latarnikami PCRS, którzy stanowili najważniejszą grupę wolontariuszy.

Pan mgr Łukasz Tomczyk wykazał się także kompetencjami w prowadzeniu i analizie badań ilościowych. Precyzyjnie, zgodnie z zasadami statystycznymi wylosował badaną próbę. Znalazły się w niej 264 osoby, które później odpowiedziały na ankietę. Autor korzystał także z innych rozbudowanych danych dotyczących całego projektu, a także badań PCRS przeprowadzonych na ogólnopolskiej próbie. Pan dr Łukasz Tomczyk wystąpił w programie PCRS nie tylko jako badacz, ale, jak powiedziałam wyżej, także jako wolontariusz. Zebrane dokumenty i opinie wzbogacił własnymi doświadczeniami. W efekcie udało się Autorowi zgromadzić obszerny i różnorodny materiał badawczy, który następnie został poddany analizie jakościowej i ilościowej przy zastosowaniu podstawowych miar statystycznych.

Strukturacja tego ogromnego materiału okazała się trudnym zadaniem. Z jednej strony Autor uniknął zbyt drobiazgowej analizy na rzecz szukania syntetycznej, ale i wnikliwej odpowiedzi na podstawowe pytania odwołując się do różnorodnych źródeł. Taka umiejętność analizy i syntezy bogatych danych ilościowych i jakościowych rzadko zdarza się w pracach doktorskich. Ale jednocześnie, mam wrażenie, że ogrom materiału przytłoczył Autora.

Pojawiły się kłopoty z redukcją treści. W konsekwencji w polu analizy znalazło się wiele wątków szczegółowych dotyczących metodyki projektów społecznych i działania społecznego w środowisku lokalnym - znanych z licznych publikacji Centrum Aktywizacji Lokalnej -CAL. Zastanawiam się na ile potrzebna była tak obszerna charakterystyka bardzo rozbudowanego ogólnopolskiego projektu Polska Cyfrowa Równych Szans. Celem rozprawy doktorskiej nie była przecież dokumentacja tego skąd inąd wyjątkowego, ciekawego przedsięwzięcia.

Szkoda także, iż Autor nie zatroszczył się o bardziej precyzyjną, ale i czytelną strukturę rozdziału badawczego. Poszczególne obszerne i rozbudowane paragrafy 6.1, 6.2, 6.3, 6.4 - mogłyby być kolejnymi rozdziałami pracy. Nie podważa to jednak wartości merytorycznej przedstawionych analiz. Pokazują one motywacje Latarników, misje role i zadania Liderów Programu PCRS, ujawniają czynniki lokalne wspomagające i ograniczające działalność wolontariuszy. W konkluzji zwracają uwagę na rolę kapitału społecznego i zmiany kapitału ludzkiego związane z inkluzją cyfrową.

Bardzo ciekawe są zastawienia ilościowe i jakościowe obrazujące motywacje wolontariuszy i ich biografie. Autor dobitnie podkreśla znaczenie autorefleksji związanej z uruchamianiem sił i działaniem społecznym ludzi dorosłych angażujących się w wolontariat. Wyrasta ona z odpowiednich doświadczeń rodzinnych, zawodowych, obywatelskich wolontariusza, odzwierciedla jego warunki życia, pokazuje system aksjologiczny i ogólny model życia.

Zagadnienia związane z wolontariatem i służbą drugiemu człowiekowi w różnych sytuacjach są znane i szeroko opisywane w pedagogice (zob. m.in.:Barbara Kromolicka, Krystyna Marzec-Holka, Mirosław Górecki). Wolontariat osób dorosłych na rzecz seniorów, jak to dobitnie pokazuje Pan mgr Łukasz Tomczyk, ma swoją specyfikę. Jest on połączony z chęcią czynienia dobra, pomocy drugiemu, jest często rozumiany jako imperatyw życia sensownego i wartościowego. W przypadku kompetencji cyfrowych pojawiają się także silne argumenty praktyczne. Program Polska Cyfrowa Równych Szans jest traktowany jako możliwość podniesienia wiedzy i umiejętności informatycznych zarówno wolontariusza, jak i innych uczestników. Zmiana postaw osób starszych wobec nowych technologii traktowana jest przez wolontariusza jako miara ich sukcesu, a także uznania społecznego. Wolontariusze z dużym uznaniem wypowiadają się o swojej roli i o samym Programie Polska Cyfrowa Równych.

Szanuje i doceniam rozbudowane badania, jakie Pan mgr Łukasz Tomczyk przeprowadził na temat komunikacji medialnej i bezpośrednich relacji między różnymi grupami uczestniczącymi w projekcie PSRS. Wiele wysiłku włożył w rozpoznanie lokalnych sił społecznych wspierających i utrudniających prowadzenie projektu. Ambitnie starał się także pokazać jak udział Latarników w projekcie PCRS przekłada się na wzrost kapitału ludzkiego. Te skąd inąd ciekawe rozpoznania są w dużej mierze uzasadnionym, ugruntowanym potwierdzeniem wniosków z różnorodnych diagnoz i monitoringów prowadzonych przez CAL i Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich. W przypadku pracy doktorskiej, można je odczytywać jako potwierdzenie rzetelności badań.

Wielką wartością recenzowanej pracy są wnioski praktyczne, jak i obszerna, bibliografia (s. 346 – 370) obejmująca polskie i angielskojęzyczne publikacje dotyczące problematyki osób starszych, wykluczonych, zagadnień związanych z aktywizacją społeczną i szeroko rozumianą edukacją cyfrową.

Wniosek końcowy

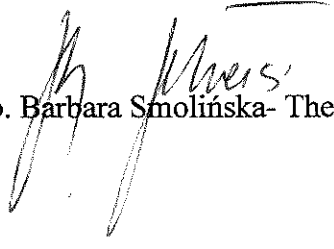
Wysoko oceniam recenzowaną rozprawę doktorską mgra Łukasza Tomczyka. Jest to poszukujące i dojrzałe studium, oparte na rozległej wiedzy teoretycznej i solidnym warsztacie badawczym. Dotyczy bardzo ważnego problemu społecznego związanego z wykluczeniem cyfrowym osób starszych. Co ważne, Pan mgr Łukasz Tomczyk przedstawił problem nie w perspektywie deficytów, ale skupił się na siłach społecznych uruchamianych i rozwijanych w procesie włączania cyfrowego osób starszych. Pokazał to na przykładzie ogólnopolskiego projektu Polska Cyfrowa Równych Szans.

W przedstawionej do recenzji rozprawie doktorskiej Pan mgr Łukasz Tomczyk dowiódł swoich ugruntowanych kompetencji akademickich, skonstruował rozbudowany i oryginalny warsztat badawczy. Poprawnie, wnikliwie zanalizował różnorodne dane jakościowe i ilościowe rozszerzające dotychczasową wiedzę na temat aktywności społecznej i edukacji cyfrowej osób starszych.

W pracy Pana mgra Łukasza Tomczyka dostrzegam szczególnie cenne w dzisiejszej nauce połączenie solidnej wiedzy pedagogicznej odwołującej się do kanonów pedagogiki

społecznej, oświaty dorosłych i edukacji medialnej z nowatorskim, oryginalnym myśleniem, działaniem a także z wrażliwością pedagogiczną skierowaną na zmianę społeczną.

Kierując się wymienionymi ocenami, wnioskuję o dopuszczenie mgra Łukasza Tomczyka do dalszych etapów w przewodzie doktorskim, przewidzianych zgodnie z trybem określonym w *Ustawie o stopniach i tytule naukowym*.... z dn. 14 03. 2003 r.

Prof. dr hab. Barbara Smolińska-Theiss

Warszawa, dnia 10 maja 2017 r.